

УДК 94(477)«1918»

**УКРАЇНСЬКО–НІМЕЦЬКІ ФІНАНСОВІ ТА
ТОРГОВЕЛЬНО–ЕКОНОМІЧНІ ВЗАЄМИНИ
(1918 Р.)****UKRAINIAN–GERMAN FINANCIAL
AND TRADE–ECONOMIC RELATIONS (1918)****Гай–Нижник П. П.,**

доктор історичних наук, завідувачий відділу
історичних студій, Науково–дослідний інститут
українознавства МОН України (Київ, Україна),
e-mail: Hai-Nyzhnyk@ukr.net

Hai–Nyzhnyk P. P.,

Doctor of Historical Sciences, Head of the
Department of Historical Studies at the Research
Institute of Ukrainian Studies (Kyiv, Ukraine),
e-mail: Hai-Nyzhnyk@ukr.net

Висвітлюються українсько–німецькі міждержавні фінансові та торговельно–економічні взаємини протягом 1918 року за часів Української Народної Республіки (Центральної Ради) та Української Держави (Гетьманату).

Ключові слова: українсько–німецькі взаємини, фінансова політика, торговельно–економічна політика, УНР, Гетьманат.

The Ukrainian–German intergovernmental financial and trade–economic relations were covered during 1918 during the time of the Ukrainian People's Republic (Central Council) and the Ukrainian State (Hetmanate).

Keywords: Ukrainian–German relations, financial policy, trade and economic policy, UPR, Hetmanate.

Рік 1918–й розпочався для України у вирі війни з більшовицькою Росією. Власних сил на боротьбу з окупантами в УНР не було, як не було й можливості утримувати лінію фронту проти австро–угорських та німецьких військ на своїх західних кордонах. Україні потрібен був мир. Мир був потрібен й більшовицькій Росії, його прагли також і цісарська Австро–Угорщина, і кайзерівська Німеччина. У кожній державі були свої розрахунки і спонуки до цього, але саме Українська Народна Республіка потребувала як негайного миру, від якого безпосередньо залежало питання її існування, так і термінового здобуття союзника у боротьбі за звільнення власної території. За умов, що склалися, усі шляхи молодій українській дипломатії на початку 1918 р. мусили зводитися до Берестя (Бреста–Литовського), позаяк перемовини з представниками держав Антанти зайшли у глухий кут, а більшовицька окупація вже наближалася до околиць Києва [3, с. 32–43].

4 грудня 1917 р. керівники УНР вирішили надіслати своїх представників на Румунський і Південно–Західний фронти з метою укласти там перемир'я, а вже 7 грудня 1917 р. Ставка командування німецькими військами на Східному фронті отримала повідомлення, що Центральною Радою визначилась у конкретизації свої мирної програми [15, с. 222]. 9 грудня 1917 р. на місце проведення переговорів про перемир'я для «консультативної участі» виїхало три представники УНР [15, с. 223], а вже 17 грудня 1917 р. Мала Центральна Рада ухвалила «утворити міжвідомственої комісію при Генеральному Секретаріаті для розроблення економічних і інших питань в зв'язку з мирними

переговорами» [27, арк. 30]. 21 грудня заступник голови дипломатичного відомства Німеччини Г. фон Буше віддав розпорядження своєму представникові на переговорах у Бересті довести до відома українців, що його країна «завжди буде готова офіційно визнати незалежність України»¹ і спонукатиме до такого ж кроку своїх союзників. 22 січня 1918 р. Мала Рада ухвалила IV Універсал, який проголосив самостійність УНР [30, арк. 2–6].

Між тим у Бересті українська делегація вела нелегкі переговори з представниками Центральних держав (Німеччина, Австро–Угорщина, Болгарія, Туреччина) щодо укладання мирного договору. 9 лютого 1918 р. на останньому пленарному засіданні української частини мирної конференції в Бересті сторони підписали мировий договір [14, с. 15]. На тій же церемонії було підписано окремий українсько–німецький додатковий договір, який на рівноправній основі встановлював загальноприйняті у світі правові принципи відносин громадян та юридичних осіб двох сторін [14, с. 15]. 12 лютого М. Любинський підписав звернення² до німецького народу з проханням надати Україні військову допомогу [46, р. 54]. Після Берестейського договору, укладеного представниками Центральної Ради, на терен України з метою вигнання більшовицьких агресорів, вступило 450–тисячне німецьке та австро–угорське військо. Невдовзі спільно з підрозділами армії УНР союзники звільнили від загарбників усю територію України. 2 березня 1918 р. уряд УНР прибув до Києва, а згодом у столиці законотворчу працю відновила й Мала Рада.

Відповідно до мирного договору усі сторони, щодо фінансової сфери взаємин, відмовлялися на взаємній основі від сплати витрат війни, тобто «сплати їхніх державних на ведення війни, також витрат на відшкодування військового збитку, що зазнали вони та їхні громадяни в зонах ведення воєнних дій від воєнних заходів, включно з усіма реквізіціями, які здійснені на території супротивника» [26, с. 306–307]. Економічні взаємини між Німеччиною та УНР мали розвиватися відповідно до німецько–російського договору про суходільну та морську торгівлю від 1894–1904 рр. Зберігав силу й генеральний російський митний тариф від 13–16 січня 1903 р. [26, с. 308–309, 311]. Крім того сторони:

– відмовлялися від транзитних зборів за товари будь–якої категорії, що транспортуватимуться

¹ 11 (24) грудня 1917 р. уряд УНР надіслав до представників Центральних держав ноту за підписами В. Винниченка та О. Шульгина з проханням вступити до мирових переговорів в Бересті «до того часу, поки буде утворено спільну державну федеративну владу [Росії]» [45, с. 71], що поставила українську делегацію в досить сумнівне юридичне становище. Проте політична та економічна доцільність взяла гору серед провідників Австро–Угорщини та Німеччини і 30 грудня 1917 р. (12 січня 1918 р.) О. Чернін з уповноваження усіх представників Центральних держав заявив: «Ми признаємо Українську делегацію, як делегацію самостійну і як повномочне представництво самостійної Української Республіки» [45, с. 71].

² Д. Дорошенко та Є. Чикаленко стверджували, що насправді ця ідея належала голові Центральної Ради М. Грушевському [9, с. 37–38, 263; 44, с. 40].

через територію однієї зі сторін прямим транзитом або з розвантаженням, складуванням та повторним завантаженням;

– мали надавати одна одній максимально можливу допомогу в сфері дії залізничних тарифів, особливо засобом запровадження наскрізних тарифів;

– митниці обох країн повинні працювати щоденно протягом всього року, за винятком неділь і державних свят.

Водночас жодна з сторін не мала претендувати на преференції, котрі інша надає будь-якій країні, зв'язаній з нею митним союзом і що має спільні з нею кордони (колонії, зарубіжні володіння та протекторати підлягали в цьому відношенні тому ж регулюванню, що й метрополія). Як бачимо, фінансово-економічні умови договору були більш сприятливими саме для Центральних держав, проте у ситуації в якій опинилася на початку 1918 р. Україна, вони були не лише прийнятними, але й вкрай необхідними.

Разом з основним договором, між УНР і країнами Почв'рного союзу було укладено ще й «Додатковий договір», у якому фінансове питання було висвітлено більш об'ємніше. Так, наприклад, його VII стаття торкалася приватних боргових зобов'язань, які виявилися порушеними через збройне протигорство країн. Планувалося врегулювати їх наступним чином:

«§ 3. Грошові зобов'язання, котрі могли бути у виконанні під час війни на підставі воєнних законів, мусять бути заплачені перед упливом трьох місяців по ратифікації мирового договору.

По сім зобов'язанням повинно платити п'ять відсотків річно від первісного строку заплати за весь час війни, з включенням трьох місяців, без огляду на мораторії. До первісного строку заплати в кожному окремому випадку відсотки платяться по договору.

§ 4. Для полегдження грошових і приватних зобов'язань взаємно повинні бути допущені признані Державою товариства для охорони кредиторів яко уповноважені для обстоювання інтересів з ними сполучених фізичних і юридичних осіб. застали порушені воєнними законами, буде встановлено, як подано нижче» [22].

Нижче, статтею VIII, зазначалося: «Обидві сторони, які заключають договір, згоджуються в тім, щоби по ратифікації мирового договору перейняти на себе виплату горожанам кожної сторони державних зобов'язань, а особливо громадських долгів.

З огляду на те, що Українська Народня Республіка має на меті поділити із другими частинами бувшої Російської Імперії майно сеї Імперії, то спосіб виконання означеної в першій уступі постанови застерігається надалі особливий згоді. При тім Українська Народня Республіка в кожному разі переймає на себе ті зобов'язання відносно німецьких горожан, які повстали при виконуванні громадських робіт на Україні, або були забезпечені майном, що находиться на Україні» [22].

Цей текст, також 9 лютого 1918 р., у Бересті підписали уповноважені представники УНР, Німеччини та Австро-Угорщини [23]. Щодо цієї частини загальних договірних документів, то ми також не схильні драматизувати їхні умови. Юридично їхні тексти зберігали і гарантували повне рівноправ'я у фінансово-економічних стосунках та взаємну вигоду сторін, а для молодії та знекровленої Української Народної Республіки були не лише виправданими, але й певною мірою пільговими. Інша річ полягала у шляхах та обсягах їхнього практичного втілення та виконання взаємних зобов'язань сторін. Як показало недалеке майбутнє, цих та інших (наприклад торговельно-продовольчих тощо) умов не було дотримаю жодною з країн, а в умовах австро-німецької окупації відбулося й взагалі неприховане нехтування українським суверенітетом та втручання у внутрішні справи України з боку Центральних держав.

Проблеми почалися чи не одразу зі вступом військ нових союзників на терени України. Наявність у держави власної грошової одиниці передбачає і встановлення її паритету до валют інших країн, з якими вона має торговельно-економічні відносини. Україні, на терені якої перебувало німецьке та австро-угорське військо і для якої Центральні держави, в силу військово-політичних обставин, стали головними торговельними партнерами, необхідно було визначитися й у ставленні до їхніх грошових одиниць, передовсім – Німеччини та Австро-Угорщини.

Грошові взаємини Центральних держав взагалі, а зокрема Німеччини та Австро-Угорщини, з Центральною Радою на офіційному рівні вперше де-юре занотовані були у «Мировому договорі між Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Українською Народною Республікою» (Берестейській договір) від 27 січня (9 лютого 1918 р.). Як відомо, УНР підписала у Бересті мирний договір з країнами Почв'рного блоку з укладанням торговельно-економічної угоди з новими союзниками, згідно з якою Україна зобов'язувалася поставити державам коаліції велику кількість продуктів і сировини.

Економічні зобов'язання України передбачали поставки Німеччині й Австро-Угорщині протягом чотирьох місяців (по 31 липня), 60 млн пудів зернових і бобових продуктів та борошна (приблизно 1 млн тонн), 2 млн 750 тис. голів великої рогатої худоби, 37,5 мільйона пудів залізної руди, 400 млн штук яєць, велику кількість сала і цукру, 37,5 млн пудів залізної руди, багато льону, коноплі, вугілля, марганцевої руди та іншої сировини.

Тоді ж у договорі тимчасово було зафіксовано й валютні курси (ідентичні дореволюційним паритетам рубля до марки та крони): 1 марка = 46,2 коп., 1 крона = 39,382 коп. [17, с. 62]. Мировий договір, підписаний 9 лютого 1918 р.¹, з цього

¹ Берестейській договір був ратифікований Центральною Радою 17 березня 1918 р. [24; 28, арк. 41].

приводу, зокрема, зазначав: «обрахунок відбувати в золоті на таких основах: 1 тис. німецьких державних марок в золоті рівні 462 крб. в золоті Української Народньої Республіки, а також рівні 462 руб. в золоті бувшого російського цесарства (1 руб. рівняється 1/16 імперіяла), або 1 тис. австрійських і угорських корон в золоті рівні 396 крб. 78 грошам, в золоті бувшого російського цесарства (1 руб. рівняється 1/16 імперіяла)» [18; 19].

На цьому пункті договору варто зупинитися окремо, позаяк він визначає не лише фактично встановлений твердий розрахунковий курс валют між УНР, Німеччиною та Австро–Угорщиною, але, як буде видно в подальшому, істотно впливатиме на подальший перебіг переговорів щодо визначення підстав нового співвідношення валют між цими країнами. Перш за все слід зауважити на тому, що вже під час підготовки тексту договору, як свідчив один з членів української делегації І. Шафаренко, у приватних розмовах німці попереджали його про відсутність у них наміру віддавати своє золото Україні [36, арк. 7]. Як наслідок, цей пункт піддався ґрунтовному і довготривалому обговоренню, під час якого представники Центральних держав посилювалися на недостачу золота у них самих. Українці ж заперечували їм тим, що країни Почвiрного блоку можуть покрити його поставками України такої кількості своїх товарів, яка оберне сальдо товарообміну на їхню користь і позбавить Центральні держави від необхідності передачі золота. Виявилось також, що з остаточним текстом в договорі відбулися певні метаморфози, а саме: вислів «виплата відбувається золотом» згодом було замінено досить невиразною фразою «обрахунок відбувати в золоті», а в німецькомовному тексті сформульовано було іще більш слизько [36, арк. 8].

Таким чином, погодившись на включення до договору золотого еквіваленту, представники Центральних держав попередньо передбачили можливий розвиток подій і підстрахувалися на свою користь від майбутніх претензій української сторони. Представники ж УНР, чи з огляду на поспіх заключити договір у зв'язку з військово–політичною ситуацією в Україні, чи то з причини недостатчі дипломатичного та міжнародно–фінансового досвіду, не врахували усі можливі для України колізії, закладені у цьому пункті, або банально не проконтролювали редакцію як власного примірника документу, так і німецькомовного.

Утім, вже на той час усім учасникам договору було зрозуміло, що визначені Мировим договором валютні курси, у зв'язку із знеціненням рубля за час війни і революції, були далекими від тогочасних фінансово–економічних реалій, як українських, так і німецько–австрійських. Питання ж платежів при товарообміні вимагало встановлення нових розрахункових співвідношень валют між суб'єктами торгівлі.

За таких обставин кожна з договірних сторін розпочала дії щодо облаштування вигідного курсу своїх національних валют на українському грошовому ринку. Потреба у

врегулюванні валютних курсів виникла також внаслідок необхідності унормування грошових розрахунків між УНР і Центральними державами з товарообміну й самим фактом німецько–австро–угорської присутності та складнощами, які виникли з цього приводу у питанні грошових взаємовідносин. Довоєнний паритет з рублем у зв'язку з його однаковим співвідношенням з українською валютою автоматично стосувався й карбованця.

Однак, український уряд, без огляду на Берестейську угоду, встановлював (до того ж доволі непослідовно) власні паритети валют. Так, наприклад, 11 лютого 1918 р. Рада народних міністрів УНР, на пропозицію військового міністра О. Жуковського, встановила власне грошове співвідношення: 1 рубль = 2 маркам [29, арк. 3–3зв]. Надрукована у газетах із зазначенням про згоду на таке грошове співвідношення, ця новина поширилася неймовірно швидко так, що навіть селяни у селах, як доповідав начальнику німецького операційного відділу Східного фронту службовець військового відділу МЗС Німеччини К. Росс, приймали марку тільки за 50 копійок, додаючи, що з'явилася навіть тенденція оцінювати її лише в 48 копійок [8, с. 292–293].

Проте вже наступного дня (12 лютого 1918 р.), прагнучи підняти попит на національні грошові знаки, в.о. міністра фінансів М. Ткаченко розіслав усім поштовим конторам, усім відділам і конторам Держбанку УНР, ощадним касам і скарбницям обіжну телеграму про прийняття марок за курсом 462 крб за 1 тис. марок [17, с. 62–63]. І це при тому, що тимчасовим Законом «Про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки» від 19 грудня 1917 р. рубль визначався рівним до карбованця [35, арк. 172–172зв; 37, с. 83–83зв]. Встановлення такого курсу не принесло очікуваних результатів через тривання бойових дій на основній території України, а коли вони вщухли, уряд УНР і Центральна Рада відчували перші ознаки грошового диктату нових союзників.

Українське ж населення, за свідченням німецького очевидця, під час вступу союзницьких військ оцінювало марку в 1 рубль, «і купці були у захваті, коли німці приймали цей курс» [8, с. 292]. Тим часом, у перебігу просування німецьких та австро–угорських військ Україною командування окупаційних військ, зі свого боку, почало самовільно визначати курси валют своїх держав щодо рубля та карбованця, що ще більше ускладнювало фінансову ситуацію в УНР. Так діяв наприкінці лютого – початку березня 1918 р., зокрема, й командувач німецькими військами в Україні генерал А. Лінзінген, визначивши курс срібного рубля в 1,50 марки та 2,25 марки [1, арк. 11]. Офіційно уряд України не протестував проти такого самоврядування вищого окупаційного начальства. Це, зокрема, підтверджується телеграмою від 1 березня 1918 р. директора Кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР Г. Супруна до начальника Штабу охорони Ніжинщини Сердюка, в якій наказувалося: «До кінцевого встановлення

згоди з Центральними Державами курсу Австро–Германських грошей треба додержуватись курсу встановленого генералом Лізінгеном. Срібний карбованець прірівнювати до півтори марки і до двох з четвертью корон» [1, арк. 11].

15 березня 1918 р. німецьке верховне командування в особі того ж таки генерала А. Лізінгена, без будь-якої консультації з українським урядом, власним розпорядженням встановило новий курс царського російського рубля в 1,50 марки ($66\frac{2}{3}$ коп. за марку), заявивши при цьому, що такий паритет відповідає міжнародному і тому повинен бути прийнятий в Україні. Уряд УНР про такий крок був принизливо поставлений до відома телеграмою Головної квартири німецьких військ в Україні [41, арк. 14зв]. 16 березня, після обговорення цієї телеграми, Рада народних міністрів УНР була змушена «установити курс на російський рубль півтори марки і доручити Міністерству Фінансів опублікувати цю постанову в часописах і дати відповідно розпорядження по кредитних державних установах і казначействах про вільний прийом і обмін германських марок по вищезазначеному курсу; 2) доручити всім Міністерствам вжити заходів для проведення цієї постанови в життя» [41, арк. 14зв; 2, арк. 27].

Цікаво, що про курс карбованця у постанові Ради народних міністрів навіть не згадувалося, а в подальшому уряд УНР намагався довести, що цей занижений паритет має застосовуватися лише до рублів і не може бути вживаний щодо карбованця. Зрозуміло, що цей «дитячий виверт», який не вартий серйозного уряду, як визначив її тогочасний дослідник фінансів Л. Неманов, був безжалісно знищений австро–німцями [17, с. 63]. Утім, досить скоро Центральна Рада змушена буде погодитися на ще нижчий валютний курс. Одночасно курс австрійської крони було встановлено у $2\frac{1}{4}$ крони за рубль ($44\frac{1}{2}$ коп. за крону) [17, с. 63].

Утім становище, коли кожна з присутніх на українському терені (відповідно, й ринку) сил самовільно визначає сприятливий для себе курс грошових одиниць не могло тривати на далі. Не вигідно це було, перш за все, українській стороні як з фінансово–господарчого боку, так і з огляду на підрив її владного авторитету. Враховуючи ж військово–політичні обставини, в яких опинилася Центральна Рада та її уряд у 1918 р. після підписання Берестейської угоди, без урахування позицій німецької та австро–угорської сторін і пошуку порозуміння з ними, розв'язати валютно–паритетний вузол українська влада об'єктивно не змогла би. Тим паче односторонньо і на власну користь.

Як наслідок вже 24 березня 1918 р. у Києві почала засідання тристороння українсько–німецько–австро–угорська Фінансова комісія¹, яка

¹ З українського боку в роботі комісії брали участь Х. Барановський (голова), А. Добрий, М. Кауфман, Г. Супрун, В. Тимошенко, В. Василевський, до яких з 1 квітня 1918 р. приєдналися товариш міністра фінансів В. Мазуренко, міністр торгівлі і промисловості І. Фещенко–Чопівський, пани Вольський, Диневський та в.о. директора Державного банку В. Ігнатівич.

й мала обговорити питання та дійти згоди щодо курсу марки і крони в Україні [32, арк. 57–57зв].

Питання зобов'язання сплати золотом не вперше підіймалося українською стороною. Спочатку, як нами вже згадувалося раніше, воно виникло в процесі підготовки і підписання Берестейського договору 9 лютого 1918 року. 22 березня 1918 р. його з українського боку зачепили члени іншої спільної комісії – державної комісії з товарообміну, яку очолював колишній генеральний секретар фінансів Х. Барановський [36, арк. 7]. З'ясувалося також, як вже відзначалося нами вище, що з кінцевим текстом Берестейського договору відбулося якесь непорозуміння, позаяк слова протоколу: «виплата відбувається золотом» пізніше були замінені в договорі на більш невизначений вислів «обрахунок відбувати в золоті»², а в німецькомовному примірникові взагалі було занотовано ще більш невизначено [36, арк. 8]. У підсумку, як згадував один з членів української Комісії з товарообміну, «вже після 25–го березня стало ясно, що Україна золота не отримає» [36, арк. 8]. Отже, було практично ліквідовано одне з найвигідніших для УНР, з фінансово–економічної точки зору, положення Мирового договору.

Як підсумок, 6 квітня 1918 р. між УНР та Центральними державами було укладено відповідну угоду про встановлення твердого розрахункового курсу між їхніми грошовими одиницями [17, с. 72], який суттєво відрізнявся від занотованого в Берестейському договорі. Так, було узгоджено, що твердий розрахунковий курс рубля «для визначених оплат (платежів), строком до 15–го липня цього року[...] рівняється $1\frac{1}{3}$ марки[,] 2 кронам» [1, арк. 38–38зв; 32, арк. 42; 33, арк. 13, 64]. При цьому було встановлено, що «цей розсчитний курс не є обов'язковий ані для валютної хототатности, ані для всіх тих сділок, які не перелічені в параграфах 1–5 крапка У цих випадках установлення курсу дається робити

З німецького боку у роботі комісії взяли участь Мельхіор, Відфельдт, а з 1 квітня 1918 р. ще й майор Бюрман, Моснер та Гапмунд. Австро–Угорщину представляли початково Гертнер й Себеста, а з квітневого засідання ще й Поляк та майор Іон. Секретарював у комісії Р. Шафаревич [32, арк. 57–57зв, 59–59зв].

² Д. Дорошенко, з приводу співпраці української влади з окупаційною, згадував, що проблеми в стосунках були очевидними: «Несолідність, брак якогось плану й системи в державній роботі, безпорадність уряду [УНР], не вважаючи на зусилля окремих одиниць, неуміння наладити відносини з німцями – це все яскраво впадало їм, людям свіжим у вічі. Взагалі в офіціальних українських сферах приймали німців дуже сухо, як окупантів, а не союзників. Ніхто не дбав про якість зближення, товариські сходини, інформацію» [11, с. 234]. Водночас не кращою була репутація серед союзників й українських членів тристоронніх фінансово–економічних комісій. Так, наприклад, відомий діяч і член австро–угорського парламенту М. Василько розповідав Д. Дорошенку «про те розчарування з українських державних і політичних діячів, яке панувало серед німецьких і австрійських кіл. Треба було заключати різні торговельні договори, обмірковувати складні економічні питання, і українські міністри та політики були в них як діти. Один М. Порш тільки імпував німцям в ділових переговорах своїм знанням, умінням розбиратись в справах і взагалі солідністю» [11, с. 236].

по добрій згоді» [1, арк. 38–38зв; 32, арк. 42; 33, арк. 13, 64]. Таким чином ревізії було піддано вже друге фінансове визначення Берестейського договору і, знову ж, не на користь України.

23 квітня 1918 р. після довготривалих кількатижневих перемовин і, як зазначав міністр закордонних справ Австро–Угорщини граф О. Черніл, під сильним дипломатичним тиском [43, с. 271] було підписано сумарний договір з товарообміну УНР з Центральними державами, в якому також було зафіксовано новий розрахунковий валютний курс [40, арк. 84–85зв].

У торговельно–економічному плані Економічна угода УНР з Німеччиною та Австро–Угорщиною передбачала реалізацію Берестейського договору щодо взаємного обміну надлишками продукції. Україна пропонувала зменшити експорт хліба до 39 млн пудів, але за наполяганням німецької сторони українцям довелося погодитися на експорт до 31 липня 1918 р. передбачених угодою 60 млн пудів збіжжя: у квітні – 6 млн, травні – 15 млн, червні – 20 млн, липні – 19 млн пудів. Крім того, Україна була зобов'язана продавати хліб (основна на той час складова експорту УНР) іншим державам лише з дозволу Центральних держав за визначеними цінами: за пуд пшениці – 5 крб 80 коп., жита – 4 крб 48 коп., ячменю – 4 крб 05 коп. [34, арк. 14] При цьому, за свідченням прем'єр–міністра УНР В. Голубовича, до кінця квітня 1918 р. кількість вивезеного до Німеччині хліба вже становила три мільйони пудів [13]. Зі 169–ти криворізьких та донецьких копалень передбачалося вивезти 37,5 тис. пудів залізної руди, марганцю, а також будівельного лісу з розрахунку 300 вагонів щомісячно та металообробки в розмірах ваги імпорту машин та різних металевих виробів [21, с. 68].

Німеччина ж обіцяла експортувати 350 тис. пудів нафти, хімічних і фармацевтичних товарів, а також сільськогосподарських машин, облаштування млинів, маслобоєнь, машин для переробки сільськогосподарських продуктів, моторів, мануфактури [6, с. 169]. Делегація УНР вимагала дешевих товарів, передусім сільськогосподарських машин та знарядь (М. Порш, наприклад, домагався імпорту з Центральних держав необхідних для сільського господарства товарів, насамперед 100–150 тис. плугів), вугілля, нафти, гасу, різних мастил, фармацевтичних та інших хімічних препаратів, текстильних товарів. Натомість нові союзники ухилялися від вирішення питання про імпорт товарів і сировини в Україну, не давали конкретних відповідей на вимоги української сторони, істотно зменшували розміри поставок, часто висували задалегідь неприйнятні умови договору.

Крім того, за кілька днів (26 квітня 1918 р.) було офіційно укладено й спеціальну угоду, що передбачала друк українських грошових знаків в Німеччині, яка ставила УНР та її фінансову систему, що лише почала формуватися, у пряму залежність від Німеччини [5].

Тим не менш, головними торговельними партнерами УНР залишалися країни Четвертого

блоку – Німеччина та Австро–Угорщина. Економічні зносини з ними розвивалися на базі загального «Господарського договору» між УНР, Німеччиною та Австро–Угорщиною від 23 квітня 1918 р. Пропорційно постачання сировини поділялося, відповідно, до Німеччини й Австро–Угорщини так: нафтопродукти (2:1), марганцева руда (2:1), деревина (2:1), шовк (2:1), шкіра (3:2), дубильні речовини (3:2), бавовняні товари (8:5), льон (55:45), вовна (62:38). З переворотом 29 квітня до заключення остаточної торговельної угоди економічний обмін Української Держави з Німеччиною, зі змінами по Брест–Литовській угоді, здійснювалися на основі Російсько–Німецького договору про торгівлю і мореплавство 1894–1904 рр., а з Австро–Угорщиною – по договору цієї країни з Російською імперією від 12 лютого 1906 року [4, с. 353–396].

На час приходу гетьмана П. Скоропадського до влади, Україною, Німеччиною та Австро–Угорщиною в результаті нелегких переговорів уже було встановлено еквівалентне валютне співвідношення. Обіжником «Про курс грошей для негайної інформації всіх підлеглих міністерству інституцій» від 9 квітня 1918 р. вказувалося, що розрахунковий курс між маркою, кроною і рублем (а, отже, й карбованцем) до 15 квітня 1918 р. встановлено в співвідношенні 1 $\frac{1}{2}$ марки та 2 крони до 1 рубля [32, арк. 42]. У спадщину Українська Держава (Гетьманат) отримала й визначення щодо його застосування, яке було висвітлено вище. Термін дії цього твердого розрахункового курсу визначався до 15 червня 1918 року [38, арк. 6–18].

Утім, і після укладення цієї домовленості командування союзницьких військ не припинило самовільних дій щодо встановлення обмінних валютних курсів. Зміна верховної влади в Україні та форми її державного устрою після перевороту 29 квітня 1918 р. також не вплинули на позицію у цьому питанні німецької та австро–угорської військової влади. Як наслідок, у травні–червні 1918 р. між німецькою військовою владою в Україні та гетьманським урядом фактично розпочалася фінансова війна. Офіцери німецької та австро–угорської військової адміністрації почали заарештовувати українських банкірів та працівників торговельних установ, що відмовлялися приймати у розрахунки і до обміну грошові одиниці цих країн за завищеним курсом. Одночасно, представники німецької Київської групи армій (групи армій Айхгорна – Heeresgruppe Eichhorn) відмовлялися сплачувати податки та акцизні збори за вільним курсом. У свою чергу керівництво Української Держави засипало уряди Німеччини та Австро–Угорщини скаргами та нотами протесту. У довершення непохитності своєї позиції у цьому питанні Київ тимчасово припинив розрахунки за торговельними операціями з цими Центральними країнами.

Паралельно з квітня 1918 р. між визначеними з трьох сторін фінансовими комісіями тривали й переговори про надання Україною Німеччині та Австро–Угорщині грошової позики. Представники

України, серед яких були такі відомі економісти як Барановський, Тирмос, Тимошенко, Ігнатів, Василевський та інші, стали на принципову й обґрунтовану позицію щодо закріплення валютного курсу та умов надання позики [32, арк. 57].

У підсумку 15 травня 1918 р., згідно з підписаною фінансовою угодою, обмінні курси валют було встановлено: 1 австро-угорська крона до 1 грн (або 2 крони за 1 крб) та 0,665 німецької марки до 1 грн (або $1,33\frac{1}{3}$ марки за 1 крб). Німецька преса з цього приводу зазначала, що «при фіксуванні розрахункового курсу досягнуто згоди було лише після довготривалих переговорів» [12, с. 5–6]. Крім того, згідно з договором Німеччини та Австро-Угорщини з Україною, гетьманський уряд, як зазначалося у §1 угоди, зобов'язувався надати вищевказаним країнам грошову позику – на 400 млн крб (по 200 млн крб кожній з держав) [31, арк. 44].

Після довготривалих і зовсім нелегких переговорів, ці центральноєвропейські країни домовилися з офіційним Києвом про надання їм грошової позики, забезпеченої векселями у марках і кронах на Берлін та Відень. Центральні держави позичали в Україні карбованці, проте вони могли не брати одразу по 200 млн крб, а отримувати їх частково в міру необхідності у Київській конторі Державного банку через окремо уповноважених осіб. Окрім того, таким правом контрагенти могли скористатися лише до 31 липня 1918 р., а отримавши їх, могли використати гроші «лише для розрахунків за покупки на Україні або для оплати грошових зобов'язань Українським Державним або приватним Закладам» [31, арк. 44]. Платежі були обов'язковими для прийому до всіх державних установ України і Державного Хлібного бюро та подібних закладів.

Позика приймалася за номінальною вартістю скарбових білетів України з нарахуванням поточних відсотків за курсом $1,33\frac{1}{3}$ марки та 2 крони за карбованець. Механізм виплати у марках та кронах був таким: 50% (половина від займу кожної з країн) були кредитовані українському урядові марками у Райхсбанку в Берліні та кронами в Австро-Угорському Держбанку у Відні та Будапешті. За решту 50% позики Україна «отримує на 25% $4\frac{1}{2}\%$ дворічні Німецькі білети Державної Скарбниці (Reichsschatzscheinen) по бажанню України – іменні або вимогові за номінальною їхньою вартістю з розрахунком поточних відсотків і на 25%– $4\frac{1}{2}\%$ двохрічні за бажанням України іменні чи вимогові австрійські або угорські білети Державної Скарбниці (Schatzscheinen) за номінальною вартістю з розрахунком поточних відсотків» [31, арк. 44зв]. Усі фінансові операції, що переводилися згідно з цим договором, позбавлялися від гербового збору та податків. Гетьманська Україна отримувала у своє розпорядження німецькі та австро-угорські білети Державної скарбниці, депоновані у Берліні, Відні та Будапешті для розрахунків та власного розпорядження лише для торговельно-економічних та міждержавно-інституціональних операцій на терені Німеччини та

Австро-Угорщини. Україна не мала, однак, права розпоряджатися закредитованими нею сумами (Guthaben) і переданими їй білетами Державної скарбниці (Schatzscheinen) й, зокрема, «не має права відчужувати такі іншим особам та закладам до витоку одного року після заключення миру між Центральними Державами та всіма нині воюючими з ними великими Державами» [31, арк. 45].

Натомість український уряд міг, при бажанні, якщо не складе інших фінансових угод, перепродати отримані ним від Центральних держав скарбові білети їм же назад за номінальною вартістю і з поточними (4,5%) відсотками, викуповлювати які, за першою його вимогою, вони зобов'язувалися. Суми ж у Райхсбанку та в австро-угорському Держбанку приносили Україні 4,5% річних без оподаткування. Останні пункти договору вказували, що письмові зносини та розрахунки за цією угодою провадяться через Український Державний банк, Райхсбанк у Берліні й австро-угорський Держбанк у Відні та їхніх уповноважених. Якщо ж Центральні держави використовують своє право передачі виконання цієї угоди консорціуму банків, то в такому випадку іменні зносини та розрахунки перейшли б до управління консорціума. Вищевказані 4,5% зобов'язання німецької та австро-угорської державних скарбниць, які Україна отримувала на 100 млн крб, були нічим іншим, як облігаціями, виданими українському урядові в обмін за готівку¹.

Серед недоліків угоди була, між інших, тимчасова відсутність права вільно розпоряджатися належними Україні сумами і користуватися внесками поза німецьким та австро-угорським ринками. Відтак те, що Центральні держави зобов'язувалися використовувати отримані від гетьманського уряду суми лише на українському ринку, не можна вважати достатньою компенсацією (хоча з юридичного боку то був прийнятний паритет) за ці незручності. Німеччина та Австро-Угорщина, закупаючи продукти в Україні, могли швидко використовувати надану їм українську валюту, тоді як Україна стикалася з виснаженням товарним ринком цих центральноєвропейських держав, із заборобою вивозу з них найбільш важливих та найнеобхідніших фабрикатів, а тому їй не могла розраховувати на придбання великого обсягу потрібної продукції. Такий стан речей влучно (і досить іронічно) змалював голова Союзу промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства України (Протофісу) фон Дітмар у промові на бенкеті на честь вюртембергських фабрикантів у Харкові. Він, зокрема, сказав наступне: «...А поки... ви (німці – П.Г.–Н.) будете нам привозити гудзики, мережива, буси, лінійки, чорнила, олівці, машини та інші матеріальні предмети, а від нас будете вивозити хліб, руди й харчові продукти... Дуже схоже на торгівлю в колоніях Південної Африки» [17, с. 76].

¹ Державні банкноти тогочасної Німеччини поділялися на такі види: райхсбанкнотен, райхсеншайнен і дарленгасеншайнен.

Разом з тим, жорстке виконання умов угоди (тобто закупівля за твердим курсом виключно через Український Державний банк) дозволило б уникнути надмірного напливу в країну крон та марок, зменшивши до мінімуму розгул спекуляції іноземною валютою, що, своєю чергою, допомогло б урядові утримувати валютне співвідношення на встановленій межі. Проте статті, що забороняла б представникам Центральних держав проводити вільні закупівлі для своїх військових частин в Україні та вивіз за її межі, до угоди включено не було. Не було у ній занотовано й про зобов'язання Центральних держав закуповлювати українську валюту лише виключно в національному Державному банку. Їхні уповноважені лише мали на це право. Отже, для них залишався фактично відкритим валютний ринок України для фінансових зрбок, тобто для обміну валют за узгодженням із населенням, що, як правило, дозволяло занижити офіційний курс української грошової одиниці. Водночас варто углядіти в угоді й такий позитив для України як обмеження можливостей Німеччини використовувати російські рублі, які вона у значній кількості отримала від Росії (РСФРР) у якості репарацій. Саме тому німецькі делегати довгий час були на заваді виходу України з рубльової зони.

За договором від 15 травня 1918 р. для здійснення цукрових операцій Україна видала Німеччині й Австро-Угорщині 10 млн крб (по 5 млн крб кожній). Своєю чергою у Берліні (у Райхсбанку) в рахунок цих видач було акредитовано 3 млн 333 тис. 333,3 марок готівкою і стільки ж серіями та 5 млн крон готівкою і 5 млн крон серіями Держскарбниці в банку Австро-Угорщини. З першої (німецької) суми Україна використала лише 1 млн 318 тис. 117,90 марки і не скористалася разом з серіями 5 млн 348 тис. 548,76 марок. З австро-угорської суми готівкові крони було використано повністю, а недоторканими залишилися лише крони у серіях. Українська сторона також видала (14 липня 1918 р.) 30 млн крб. міністру торгу та промисловості С. Гутнику для сплати Центральним державам за вугілля, а дещо пізніше – ще 83 млн крб. для сплати за придбане для цих країн продовольство. Самі ж Німеччина та Австро-Угорщина, в рамках угоди, 25 липня 1918 р. подали прохання видачі їм 34 млн 500 тис. крб. для сплати за монопольну надбавку за куплений ними цукор. Загалом же, на 15 серпня 1918 р. Центральні держави сплатили Україні 122 млн 798 тис. крб., з яких: за хліб – 29 млн 250 тис. крб., за яйця – 3 млн 125 тис. крб., за худобу – 11 млн 750 тис. крб. і за цукор – 78 млн 673 тис. крб. Крім того, через Центральну комісію з вивозу сировини німці закупили на вільному ринку різноманітних товарів на суму у 130 млн крб. [5, с. 70–76].

З цього видно, що Центральні держави не повністю скористалися можливостями угоди від 15 травня 1918 р., що свідчить про їхню активну діяльність на вільному українському ринку. Це підтверджується й наріканнями на подібні дії, що були висловлені керівниками крайових контор Державного Хлібного бюро голові його

правління Б. Беренговичу, з'їзд яких відбувся в Києві 12–13 червня 1918 р. Український уряд, за умов окупації терену країни німецькими й австро-угорськими військами, був безсилий якимось чином суттєво вплинути на ситуацію.

З кінцем липня наближався до завершення термін дії фінансової угоди укладеної 15 травня 1918 р., яка мала для України свої задовільні та від'ємні сторони, але, попри все, стала швидше в пригоді економічному та фінансовому господарству країни, ніж навпаки. Тим часом командування німецьких та австро-угорських військ в Україні знов почало на власний розсуд встановлювати вільний курс валютного обміну. У зв'язку з цим уряд Української Держави визначив такий курс й зі свого боку. Виходячи з урядового рішення, Державним банком було дано вказівки усім державним і фінансовим установам країни дотримуватися курсу: 1 марка = 66,6 коп., 1 крона = 44,4 копійок. Такий крок української сторони не влаштував окупаційне командування, яке прагло й надалі визначати вільний обмінний валютний курс.

Так, у травні–червні 1918 р. австро-угорське окупаційне військове керівництво визначило, що 100 «царських» рублів дорівнюють 180 кронам, а 100 «керенок» – 160 кронам. Зі свого боку німецьке військове командування признало й свій курс: 1 царський рубль = 1 марка, 1 «керенка» = 1 марка, 1 карбованець = 1 марка 33,1 пфеніга, а «керенки» номіналом у 20 та 40 рублів наказувалося взагалі не приймати до обміну. Крім того, німці намагалися впровадити в обіг й окупаційну грошову одиницю – так званий німецький «східний рубль» («ост-рубль») за курсом 1 ост-рубль = 2 російським рублям. Відповідь з боку гетьманського уряду не змусила на себе очікувати. Державний банк 25 травня 1918 р. розіслав до своїх контор і відділів, а також по усіх скарбницях Української Держави обіжник, в якому наголошувалося, що той твердий курс марки і крони, який був встановлений між Німеччиною, Австро-Угорщиною та УНР тристоронньою Фінансовою комісією 23 квітня 1918 р., дійсний лише щодо умов, зазначених в пунктах 1–5 відповідної угоди, а для усіх інших різновидів ділових угод залишено вільне встановлення курсу. Щодо ж спроб австро-угорців і німців поширити на теренах Української Держави так звані ост-рублі, то тут гетьманський уряд діяв ще рішучіше. 29 травня 1918 р. Міністерство фінансів Української Держави однозначно заборонило обмін та обіг на території Української Держави ост-рублів. Окрім цього, усі державні та фінансові установи держави отримали розпорядження, що під час обміну валют слід дотримуватися вільного курсу [39, арк. 5–10].

Виходячи зі становища, яке склалося в травні–червні 1918 р., цілком слушною є думка, що у ті місяці фактично розпочалася фінансова війна між гетьманським урядом та командуванням окупаційних військ. З обох боків було застосовано жорстких дій. Українські банкіри та представники торговельних установ, які відмовлялися приймати до сплати та обміну марки й крони за завищеним

курсом заарештовувалися німецькими та австро-угорським старшинами. Представники Київської групи армій відмовлялися сплачувати акцизні збори за вільним курсом, а уряд П. Скоропадського, крім численних протестів та нот до Берліна та Відня, тимчасово припинив торговельні розрахунки з Німеччиною та Австро-Угорщиною [38, арк. 10–25]. Зрозуміло, що такий стан речей не міг довго тривати. До усунення протиріч знову взялася спільна українсько-німецько-австро-угорська Фінансова комісія, якою після тривалого обговорення було досягнуто домовленості щодо встановлення вільного курсу між валютами вказаних держав для усіх фінансових операцій.

Обговорення завершилося підписанням 4 липня 1918 р. Фінансової угоди між Українською Державою, Німеччиною та Австро-Угорщиною; основу якої склали наступні домовленості: встановлено вільний курс марок і крон для всіх фінансових операцій; встановлений німецьким та австро-угорським вищим офіцерством обмінний валютний курс зберігався лише для торгівлі поміж їхніми військовими частинами, що знаходилися на українських землях; розпорядження окупаційних військ про арешт українських громадян було визнано за непорозуміння.

Тим часом виявилися неабиякі проблеми й у торговельно-економічних відносинах між державами. Для налагодження успішного товарообміну з державами Четверного союзу ще у травні 1918 р. з Києва до Німеччини було відправлено спеціальну Торговельну делегацію з питань промисловості, торгівлі та сільського господарства на чолі з В. Кочубеєм, яка до осені відвідала майже усі промислові центри цієї країни. З німецького боку при її дипломатичній делегації у Києві з подібною ж метою було створено «імперськегосподарське бюро», а в самій Німеччині утворилася спілка «Ausfuhr Gesellschaft», що об'єднала навколо себе фінансово-промислові кола, зацікавлені в розвитку торгівлі з Україною. Саме на «Ausfuhr Gesellschaft» німецька сторона покладала великі надії в плані економічної експансії в Україну і заволодіння її ринком. Однак недостатнє вивчення спеціалістами товариства специфіки українського ринку спричинило до того, що перші товарні операції для німців виявились невдалими через завезення ними неякісного, часто «неходового», до того ж за надто високими цінами, товару, якого у них ніхто не брав. Так, наприклад, простий плуг для селянина пропонувався в ціні у 220 крб, що значно перевищувало ціну подібного плугу (60 крб) на ринку України. У своїх спогадах П. Скоропадський відзначав, що дії цього товариства сильно гальмували товарообмін між двома країнами і тому вже згадувана вище українська торговельна делегація на чолі з В. Кочубеєм шукала у Німеччині нових економічних партнерів й вела досить успішну та енергійну боротьбу з монополістськими зазіханнями «Ausfuhr Gesellschaft». Подібного характеру до німецького товариства в Австро-Угорщині була спілка «Ost», що містилася у Відні і займалася торговельно-економічними операціями з українськими партнерами.

Незважаючи на подібні труднощі, загалом товарообмін між Українською та Центральними державами не припинявся. Як видно з журналу засідань гетьманського уряду на чолі з Ф. Лизогубом від 27 травня, з Німеччини в Україну на той час вже було поставлено три ешелони із сільськогосподарською технікою. І хоча німецькі партнери запрошували за них ціну в 10 млн крб, Україна зуміла звести її до 5 млн крб. Цей факт ще раз спростовує розповсюджену за радянських часів думку нібито гетьманська Україна була безправним сировинним придатком до німецько-австрійського господарства, хоча й слід визнати, що гетьман та його урядовці вимушені були певною мірою оглядатися й зважувати на позицію окупаційних властей. До червня 1918 р. Центральними державами було експортовано в Україну 5 тис. 600 вагонів вугілля, с/г машин, запчастин та різної галантереї. А в Австро-Угорщині лише рулонного паперу було закуплено на 2 млн 160 тис. крб. Своєю чергою Україна на цей час експортувала до вказаних країн 2 тис. вагонів збіжжя, продуктів та сировини. З огляду на особливу зацікавленість Німеччини в отриманні українського хліба, нею велику увагу приділялося на постачання техніки для села. Так, вже в липні 1918 р. німецька сторона була готова надати Україні ще 600 вагонів сільськогосподарських машин і 360 вагонів інших товарів на суму у 30 млн крб. [4, с. 353–396].

Однак, незважаючи на, з першого погляду, успішні взаємні торговельно-економічні відносини, ані Україна, ані Центральні держави (а це, головне, Німеччина та Австро-Угорщина) не були в змозі виконати попередні торговельні зобов'язання. Зруйноване господарство і загострення соціально-політичної ситуації в Україні влітку 1918 р. (селянські повстання, страйк залізничників тощо, інспіровані більшовиками й соціалістами) та завищені економічні вимоги попередньої угоди з УНР не дозволяли гетьманській державі виконати пункти договору. Так, приміром, на 1 липня Центральні держави отримали лише 5.500 тис. пудів хліба, що складало приблизно четверту частину тієї кількості, що повинна була дати українська сторона на 1 червня (21 млн пудів), хоча згідно зобов'язань уряду Центральної Ради Україна вже до 31 липня повинна була відправити до Німеччини й Австро-Угорщини 60 млн пудів, і все це за умов, коли від 15 травня 1918 р. було зменшено хлібний пайок в Німеччині. Крім того, з України до вересня того ж року було вивезено 105,5 тис. голів великої рогатої худоби при зобов'язанні у 2 млн 750 тис. голів, з яких тільки у травні планувалося вивезти 920 тис. голів, при мінімальній вазі кожної голови у 15 пудів. Не кращими були справи і по інших показниках. У той же час Міністерством торгу і промисловості було зафіксовано, що за межі держави було вивезено незаконним шляхом 1 млн 188 тис. 778 пудів різних товарів. Під час візиту П. Скоропадського та голови уряду Ф. Лизогуба до Берліна, водночас з військово-політичними обговорювались економічні аспекти українсько-німецьких відносин. Сторони визнавали, що

зобов'язання щодо експорту з України сировини та продовольства за Центральної Ради реалізовано лише на 20% [4, с. 353–396].

За таких обставин Німецька та Австро–Угорська імперії змушені були восени 1918 р. піти на підписання з Україною нової економічної угоди, в якій особливу увагу з боку союзників приділялося вирішенню харчової проблеми, що ускладнювала, попри з військовими невдачами їхніх армій, внутрішню ситуацію в цих країнах. Відтак, згідно з домовленнями 10 вересня 1918 р. було укладено новий українсько–німецький економічний договір, чинний до 30 червня 1919 р. [32, арк. 261–264зв]. Згідно з ним Українська Держава зобов'язувалася експортувати до Центральних держав 35% зібраного врожаю збіжжя, що становило до 1 грудня 1918 р. 40 млн пудів, а до 1 червня 1919 р. – 75 мільйонів. Окрім того, Україна зобов'язувалася до липня 1919 р. експортувати 11 млн пудів живої худоби, 300 тис. овець, 2 млн птиці, 450 тис. пудів сала, масла і сиру, 2,5 млн пудів цукру, а також значну кількість сировини: металу, дерева та ін. Були встановлені тверді ціни. Подальші торговельні взаємини між Україною й Німеччиною та Австро–Угорщиною мали розвиватися згідно підписаної 10 вересня нової економічної угоди між цими країнами на 1918/1919 господарчий рік, зміст якої було зазначено у відповідному протоколі.

Що стосується зобов'язань Гетьманату, то, згідно угоди, з усього хліба, виготовленого в цей термін Україною, 65% мало піти на її внутрішні потреби (включаючи утримання військ Центральних держав, розташованих на її терені), а 35% – на вивіз до цих країн. Крім того Україна зобов'язувалася також експортувати у 1918/1919 рр. 115 млн пудів хліба, 11 млн пудів великої рогатої худоби, 300 тис. вівців, 1 млн гусей, 1 млн іншої птиці, 400 тис. пудів сала, 60 тис. масла й сиру, 6,5 млн пудів цукру, 196 млн штук яєць, 200 тис. пудів м'ясних ковбас, 11 тис. вагонів спеціальних сортів деревини, 750 тис. пудів прядива, 38,5 млн пудів залізної руди, 3 млн пудів марганцевої руди, 1 млн штук сирих шкір, 250 тис. пудів тютюну, 20% спирту виробництва 1918–1919 рр. тощо. Успішне налагодження винокурного виробництва дозволило гетьманському уряду погодитися в Економічній угоді з Німеччиною та Австро–Угорщиною від 10 вересня на перебрання зобов'язання експортувати до цих держав 20% спирту виробництва 1918–1919 рр. Слід зазначити, що з огляду на процес різногалузевого відродження народного господарства за часів Гетьманату, такі зобов'язання хоч і були обтяжливими, але й реальними щодо їх виконання. Гарантія збуту цієї та іншої продукції забезпечувала Україні активне торговельне сальдо і, відповідно, притік твердої іноземної валюти.

Що стосується експорту зерна, то як згадував П. Скоропадський 15 жовтня 1920 р. в інтерв'ю швейцарській «La Gazette de Lousanne», наприкінці 1918 року Українська Держава вже мала для збуту 6 млн 400 тис. тон (або 4 млн пудів) пшениці, а І. Нагаєвський зазначав, що гетьманський уряд

тоді ж мав 8,16 млн тон лишку збіжжя [16]. Крім того, на грудень–місяць законодавчо було вирішено аграрне питання в прогресивному напрямку, хоча й явно запізно. Успішне завершення відбудови народного господарства, практичне здійснення аграрної реформи ще більш облегчили б це завдання. На жаль, історія не дала нам можливості перевпевнитися в цьому. Тут необхідно також пам'ятати про те, що гетьман, очевидно, розглядав вищевказані зобов'язання як тимчасові, адже він, як сам зазначав у своїх спогадах, ніколи не вірив у перемогу Центральних держав у світовій війні, а з літа 1918 р. в їх скорій і неминучій поразці був твердо переконаний [25].

Крім усього, фінансова частина договору визначала, що у Берліні будуть друкуватися карбованці для України, з яких 250 млн щомісячно у 1918 р. і 100 млн – у 1919 р. отримує Німеччина винятково для утримання своїх військ в Україні та закупівлі товарів у вільній торгівлі. Берлін компенсує Україні щомісячно 5 млн німецьких марок і 5 млн австрійських корон. Україні надавалися великі і вигідні кредити у державних банках Берліна (один мільярд німецьких марок). Однак створювалася низка (174) спільних міждержавних установ, зокрема, Українську продовольчу раду створено в складі п'яти українців та шести німців і австрійців [10, с. 303–304]. У свою чергу Німеччина зобов'язувалася постачати в Україну щомісячно 3 млн пудів вугілля, Австро–Угорщина – щомісячно 5 тис. т нафти. Імпортовані машини і промислові товари, як і отримані кредити, скеровувалися на розвиток власної економіки. Зокрема, згідно з законом від 25 травня 1918 р. урядом виділено 25 млн крб. на відновлення і розвиток сільськогосподарського машинобудування. Було багато зроблено для розбудови цукрових заводів.

Налагодження цукроварного виробництва дозволило Україні забезпечити коштовністю його продукції високу вартість національної валюти, заповнити цукром внутрішній ринок країни, а також продати до вересня–жовтня 1918 р. (за німецькими даними) Німеччині близько 2 млн пудів цукру (бл. 32 млн кг), при запасі у 30 тис. вагонів (прибл. 300 тис. тон). Що стосується експорту цукру, то, згідно Економічної угоди між Українською Державою з одного боку та Німеччиною і Австро–Угорщиною з іншого, підписаної 10 вересня 1918 р., гетьманський уряд зобов'язувався продати цим країнам ще 6,5 млн пудів (104 млн кг) цукру. На нашу думку, для цукрової промисловості України виконання цих зобов'язань було цілком по силам, адже виробнича потужність налагоджувалася і дедалі ставала успішною. Українська Держава, експортувавши до Центральних держав з квітня по листопад 1918 р. більше 66 млн кг цукру, мала для продажу з закромах скарбниці, за свідченням П. Скоропадського швейцарській «La Gazette de Louzanne», його ще більш як 48 тис. тон.

Пункт V договору («Фінанси») вказував, що сферу фінансів мала регулювати спеціальна прилога (додаток), – «Умова про фінанси»,

— із зауваженням: «О скільки в прологах до економічного договору означені є ціни в рублях, то вони рахуються як постановлені в карбованцях; через це саме не порушується право Центральних Держав о стільки платити рублями, о скільки вони мають право ввоза рублів» [42, арк. 23в]. Таємну «Умову про фінанси» було укладено того ж дня. Вона являла собою додаток («прилогу») 6 до основної частини економічного договору [32, арк. 262зв].

Основні положення «Умови про фінанси», підписаної 10 вересня 1918 р., були такими. Згідно з її §1 «Осередні Держави приймають від України 1600 мільйонів карбованців у державних і банкових нотах, виданих нею» [42, арк. 43]. Передачу цієї суми (§2) вони мали право вимагати повністю або частково до 30 червня 1919 р. лише в квотах, причому вона могла вимагатися сумами не менше від 10 млн крб за умов, що загальна сума передачі, що запрошувалася, мала не перевищувати квоти у 250 млн крб у вересні, жовтні, листопаді й грудні 1918 р. та 100 млн крб у решту місяців 1919 р. до кінцевого терміну дії угоди. Центральні держави зобов'язувалися до 20 числа кожного місяця повідомляти Україні, яку суму (квоту) в карбованцях вони планують придбати протягом найближчого місяця.

Якщо у певний місяць Центральні держави недоотримують визначеної місячної долі позики, то вони зберігали за собою право збільшити на недовзяту суму в наступні місяці з пропорційним її поділом по них. Для здійснення видачі грошей Україна зобов'язувалася відкрити для осіб та установ, вказаних Центральними державами, у конторах Державного банку в Києві, Одесі та Харкові поточні рахунки в карбованцях і щомісяця кредитувати їх сумами, які будуть вказуватися цими державами. Відкриття рахунків в інших відділах Державного банку мало здійснюватися лише після попередньої згоди останнього. Україна гарантувала, що суми, які були б кредитовані за цими рахунками, будуть виплачуватися у будь-який момент у випадку вимоги готівкою, а видана квота записуватися в активи по цим контам (рахункам). Однак Центральні держави мусили вжити всіх заходів, щоб сплати за цими рахунками, якщо можливо, велися чеками.

Згідно §3 «Умови про фінанси» Україна заключала договір у передбаченні, що Центральні держави зроблять все від них залежне для допомоги їй у здійсненні грошової реформи, тобто візьмуть на себе виготовлення (друк) кредитових білетів і доставку паперу та фарб. В угоді зазначалося, що Україна зобов'язала державну друкарню в Берліні збільшити до 1 січня 1919 р. прийняте нею раніш замовлення на друк грошових знаків до загальної суми в 11 млрд 500 млн грн, рівних 5 млн 750 тис. крб «у дотеперішніх періодах і в зарядженні поділі».

У той же час, Україна звільнювалася від зобов'язання надавати Центральним державам свою валюту, якби німецька друкарня не доставила їй обумовленої планом кількості кредитових

білетів. Проте, якщо б ці держави не використали свого права придбати кошти за відомий період, то невиконання зобов'язань німецької державної друкарні також не мало б прийматися до уваги на відповідну суму. У випадкові ж, якщо друкарня пізнішими постачаннями нових білетів поповнить недостачу, то право Центральних держав збільшується за рахунок сум, від здачі яких Україна відмовилася у попередні місяці.

Центральні держави могли використати отримані суми лише для покриття потреб своїх військ в Україні та цивільних організацій, що розташовані на її території, для закупівлі продуктів, а також для розплати за інші свої зобов'язання в межах України (§4). Україна також зобов'язувалася постачати Німеччині й Австро-Угорщині грошові знаки, які мали на теренах Української Держави необмежену платничу силу і однакові вартістю з карбованцем, що випускається на підставі закону Центральної Ради від 19 грудня 1917 р., а також гарантувала, що під час дії вказаної угоди законна (зафіксована) вага чистого золота в карбованцях буде не нижчою від золотого вмісту двох австро-угорських крон (§5) [42, арк. 43зв].

Центральні держави могли придбати карбованці за наступних умов: Україна отримує в розпорядження готівкою загальною до 5 млн марок й 5 млн крон, пропорційно тій частині загальної суми (1 млрд 600 млн крб), яка дійсно виявиться зданою цим державам, до загальної квоти в 1 мільйон. Розрахунок переводився за курсом 80 коп. за марку і 50 коп. за крону. Залишок вартості наданих Центральним державам карбованців сплачувався на половину марками, на половину кронами за вищевказаним співвідношенням таким чином: 50% загальної суми сплачувалося українському урядові кредитуванням поточного рахунку в Райхсбанку в Берліні для частини сплати у марках та в австро-угорському банку у Відні і Будапешті для сплати у кронах. На решту 50% Україна отримувала: на 25% двохрічні 3,5% німецькі державні скарбові зобов'язання (ноти), на показника, за номінальною ціною з дорахуванням відсотків що росли за штуку (100 тисяч), і на 25% — державні скарбові зобов'язання Австро-Угорщини (на показника) за номінальною вартістю з додільнення до їхньої ціни відсотків, що набігли від штуки. Німецькі державні зобов'язання були вартістю 100 тис. марок, австро-угорські — 100 тис. крон, або ж за бажанням України у штуках, кратних 100 тисячам. Німецькі, австрійські та угорські зобов'язання мали бути здані до Державного банку в Києві. Утім, ці зобов'язання підлягали поновленню через те, що Україна на той час ще не мала права вільно ними розпоряджатися.

Щодо вищевказаних кредитованих Україні поточних рахунків, а також квот, які передавалися їй Державними скарбницями Німеччини та Австро-Угорщини на військові потреби України, то, згідно §7, гетьманський уряд міг вільно ними розпоряджатися лише не раніше впливу одного року «після підписання мирового договору між осередними державами та державами, що зараз

воюють з ними». Зокрема Україна протягом цього терміну не могла перепоступитися цими сумами, однак мала право ще до завершення терміну скористатися своїми активами в австро-угорському й німецькому державних банках та німецькими, австрійськими і угорськими скарбовими білетами на наступних підставах: відкритими їй рахунками в Держбанках у Берліні, Відні та Будапешті та державними скарбовими зобов'язаннями цих держав.

Україна могла скористатися ними лише для придбання товарів у вказаних Центральних країнах, для сплати боргів їхнім державним і приватним установам й особам для передачі їх на рахунки, що відкриваються українським урядом у банках та банківських домах цих держав, допущених до валютних операцій. Таким чином Україна навіть не могла сама розпоряджатися невикористаними сумами раніше, ніж через рік після підписання загального миру. Реалізація скарбових зобов'язань (за умови, якщо між договірними країнами не буде підписано нової угоди) могла бути здійснена лише шляхом їхнього зворотнього продажу за номінальною вартістю тій державі, яка їх випустила, з нарахуванням відсотків, що набігли.

Зі свого боку Центральні держави зобов'язувалися купувати в України ті зобов'язання (з відсотками, що набігли), які ними було випущено, за номінальною ціною, у відповідності з належним правом Україні розпорядження зазначеними зобов'язаннями. Для розрахунків з іншим закордонням (тобто поза Німеччиною та Австро-Угорщиною) Україна могла скористатися своїм поточним рахунком в марках у розмірі 1% вартості зданих нею карбованців через розрахунковий відділ (центрально дівіз) у Берліні та подібним рахунком в кронах, також у розмірі 1% вартості зданих нею карбованців, через розрахункові відділи у Відні та Будапешті. Поточні рахунки в німецькому Райхсбанку та австро-угорському Державному банку сплачувалися у 3,5% річних, без вирахування державних податків. Кореспонденція і розрахунок мали здійснюватися Україною через власний Державний банк або його уповноважених; Австро-Угорщиною – через її Державний банк у Відні або його уповноважених (§8).

Центральні держави, як було зазначено у §9, мали право ввезти в Україну до 30 червня 1919 р. за найвищою квотою 500 млн рублів. Проте ці держави обіцяли, керуючись бажанням сприяння Україні в проведенні валютної реформи, вжити заходів до того, щоб це право, за можливості, не було в цілому використано, а рублі будуть ввозитися виключно для потреб німецьких й австро-угорських військ, що розташовувалися на терені України. При цьому, однак, ними «застерігається право, умовитись інакше про ціль вжиття (цієї квоти)». Що стосувалося обсягу завезення рублів військовими чинами і представниками закупівельних цивільних організацій та всіма іншими особами, то таке допускалося лише у розмірах, дозволених українськими законами. Центральні держави також приймали до відома,

що Україна має намір обмежити до 1 тисячі рублів ту квоту, яку дозволялося брати з собою іноземним громадянам [17, с. 194–195].

Разом з тим, Центральні держави все ж зберігали за собою право на необмежене завезення рублів за умов, якщо через будь-які причини:

1) Україна до 1 січня 1919 р. не проведе запланованої нею фінансової реформи, наприклад не встановить терміну обміну рублів на карбованці тощо (в той же час Центральні держави цього права не отримують, якщо імперська друкарня Німеччини не виконає своїх зобов'язань щодо друку українських кредитових білетів, внаслідок чого здійснення реформи стане неможливим);

2) протягом трьох тижнів після 1 січня 1919 р. курс карбованця у вільному обігу в Україні не буде бодай на 10% вище курсу рубля в купюрах номіналом 1000, 250, 50 та 25 рублів.

Термін у 1 січня 1919 р. мав перенестися на 1 лютого того ж року в тому випадкові, коли б німецька друкарня не доставила б Україні до тієї пори таку суму її грошових знаків, аби Україна могла розпоряджатися квотою в «9½ мільйонна гривень по відчисленню нот доставлених осередним державам на основі цієї умови». Крім того Центральні держави зобов'язувалися за тиждень повідомити Українці термін, у який вони намірювалися б знову ввезити на її територію рублі. При цьому «під рублем треба розуміти по думці цього § крім рублевих нот ще відсоткові Білети «внутрішньої російської позички», «російської позички по серіям» і інші російські цінні папери, які ходять замість середників заплати». Останнім (10–м) параграфом зазначалося, що «ця умова у всіх державах, які являються учасниками її, вільна від степелів і належистостей».

Згідно Економічного договору від 10 вересня 1918 р. (розділ «Фінанси») плата за хліб, цукор і спирт Центральними державами Україні здійснювалася відповідно з фінансовою угодою. У випадку, якщо б економічний договір з якихось причин було б припинено, вказані країни «оплачуватимуть за хліб, цукор і спирт по половині в марках і коронах по курсах і постановах фінансового договору; війняток становить хліб о скільки, що Україна до його добування не дає достаточних засобів. Право Центральних Держав платити за хліб, цукор і спирт в карбованцях не порушується. О скільки Центральні держави ці карбованці одержуватимуть на під ставі вивозів для приватних українських установ мають вони їх переважно вживати до оплати хліба». Крім того, як додається в протоколі економічного договору, «коли вивіз був доканий для українських урядових установ, то заплата повинна відбуватися шляхом зарахування». Загалом же вказана фінансова угода передбачала доведення стабілізаційного фонду української валюти у німецьких банках до 2,1 млрд карбованців.

Питання митних взаємин регулювали пункт IX («Мита») Економічного договору та його 10–та прилога (додаток). Згідно Угоди про мито, з 1 червня 1918 р. Центральні держави мали сплачувати лише

договірні мита і оплати, а саме: між Українською Державою та Німеччиною – на підставі російсько-німецького торговельного і мореплавного договору від 10 лютого (29 січня) 1894 р. включно з доданою до нього частини кінцевого протоколу від 9 лютого 1897 р. та змінним додатковим договором і протоколом від 28 (15) липня 1904 р., а також за Мировим (Берестейським) договором від 9 лютого 1918 р. між Центральними державами та УНР; між Українською Державою та Австро-Угорщиною – на підставі постанов російсько-німецького торговельного і мореплавного договору від 15 лютого 1906 р., а також за Мировим (Берестейським) договором від 9 лютого 1918 р. між Центральними державами та УНР; між Українською Державою та Болгарією і Туреччиною – на підставі Мирового (Берестейського) договору від 9 лютого 1918 р. про права найбільше привілейованої нації між Центральними державами та УНР [32, арк. 306–307].

Угодою про мито також зазначалося, що попри те, що по 1 червня 1918 р. Центральні держави сплачували вищі ставки, вони не мають бути повернені Українською Державою, а позаяк «за ввезені товари в часі до 1 Червня 1918 р. повинні згідно з постановами російських законів від 15 Лютого і 18 Березня 1915 р. платитися вищі ставки і о скільки це ще не сталося, повинні бути доплачені». Сторони також домовилися негайно розпочати спільні переговори, аби «в інтересі товарообміну між обома державами впровадити упрощення і полегшення українських митових формальностей» [32, арк. 306–307].

Одночасно з підписанням економічної угоди, 10 вересня 1918 р. між Українською Державою та Центральними країнами було досягнуто також «Угоди про митні пошлини», згідно якої митні тарифи для полегшення товарообміну між країнами було зменшено. Закон з цього приводу, як повідомлялося Міністерством фінансів, вступав в дію з дня його підписання. 24 вересня за №6241 Міністерством фінансів в додаток до вищезазначеної угоди було видано окремий «Обіжник про пристосування пільгового тарифу до товарів, які привозяться з Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини». В обіжнику оголошувалося для митних установ звернути увагу на §2 підписаної 10 вересня угоди, в якому зокрема вказувалося:

«1) виплачені Центральними Державами після червня ц.р. більш високі, в порівнянні з встановленими згодою, ставки не підлягають зверненню і

2) за товари ввезені до 1 червня ц.р. повинні бути виплачені ставки, згідно з законом 15 лютого і 18 березня 1915 року і, по скільки це не мало ще місця, ця виплата повинна бути зроблена додатково» [7]. Отже, як видно, митна угода торкалася виключно товарів, які перетинали кордон тільки після 10 вересня.

Такими були основні положення договору від 10 вересня 1918 р. між Україною і Німеччиною з Австро-Угорщиною у фінансовій сфері. Умови

його були вкрай обтяжливими для Гетьманату й набагато важчими порівняно з попередньою фінансовою угодою, укладеною між цими країнами 15 травня того ж року.

Перш за все, відсотки за облігаціями зменшувалися з 4,5% до 3,5%, тобто умови позики були гіршими за попередні. Залишалася в силі іммобілізація поточних рахунків України в Райхсбанку в Берліні та в австро-угорському банку у Відні та Будапешті. Обмовка про право України використати з них по 1% для сплати своїх зобов'язань поза Німеччиною та Австро-Угорщиною в кращому випадку дозволила б їй скористатися досить незначною сумою на 10 млн марок і 16 млн крон, що не могло б задовольнити величезні потреби України, тим паче компенсувати заблокування її рахунків до року після завершення Світової війни. Разом з тим, гетьманським делегатам вдалося уникнути прирівнення марки до карбованця, але довелося поступитися у валютному співвідношенні до 85 коп. за марку, яке, попри все, залишалося досить вигідним для України.

У цьому контексті слід відмітити й невдачу спробу Німеччини примусити український уряд сплатити близько 800 млн руб., в тому числі й паперами українських залізниць на 229 млн 400 тис. 601 марку (за підрахунками української сторони – 611 млн руб.) від загальноросійського боргу Німеччині, який, згідно з §4 угоди більшовицької Росії з нею від 27 серпня 1918 р., становив 6 млрд марок, з яких на Україну та Фінляндію припадало 1 млрд рублів. Згідно з вищевказаним радянсько-німецьким договором, суму цю Україна мала б сплатити у такій пропорції: 20% – золотом, 10% – кредитовими білетами, 20% – товарами і 50% – шестивідсотковою позикою. Кредитова канцелярія, натомість, запропонувала сплату 20% золотом, 10% – кредитовими білетами, 50% – марками та товарами і лише 20% шестивідсотковою позикою [17, с. 98–99].

На пропозицію німців добути українському урядові частину золотого фонду від більшовиків і передати його Берліну як винагороду, яку Україна мала б сплатити Німеччині, було дано категоричну відмову. Після цього німецька делегація відверто заявила, що якщо Україна укладе договір про відшкодування збитків, то їй буде передано Чорноморський флот (подібне «заохочення» фігурувало і за переговорів щодо фінансової угоди від 10 вересня 1918 р.). Незважаючи, однак, на прагнення якомога швидше розв'язати на свою користь питання флоту, Рада міністрів не визнала принагідним не лише німецький проект, а й розрахунки Кредитової канцелярії.

Уряд (спираючись на Берестейську угоду, в якій збитки вважалися взаємокомпенсованими) погоджувався сплатити винятково за збитки, що було нанесено консульським службовцям або розгромом консульських будівель, а також за папери, виручка з яких пішла на громадські роботи в Україні або на будівництво на її терені залізниць, що звело німецькі претензії до 230 млн марок. Листування з цього приводу затягнулося, позаяк

таке вирішення питання практично не давало вигоди Німеччині, а згодом і взагалі припинилося через відомі військово-політичні причини осені 1918 року. У тому, що подібну кабальну угоду не було нав'язано Україні, незважаючи на всебічний тиск з боку німецьких представників, є безсумнівно велика заслуга гетьманського уряду і Міністерства фінансів Української Держави.

Фінансова угода від 10 вересня 1918 р. все ж була наслідком компромісу, завдяки якому урядові гетьмана вдалося відвернути підписання в її рамках військової конвенції, яка б, з одного боку, зобов'язувала Україну відшкодувати Німеччині за військову допомогу, а з іншого – Берліну вдалося істотно послабити в Україні державну монополію на зовнішню торгівлю. З угоди також видно, що головний сенс її полягав для Гетьманату в найшвидшому створенні власної твердої валюти і стабільної фінансової системи, а також у перешкодженні напливу рублів, які знецінювали національну грошову одиницю. Що стосується поступок України, зокрема у встановленні валютного паритету чи у зниженні відсоткових ставок за облігаціями німецької та австро-угорської скарбниць, то тут серед причин чисто політичних та військових, викликаних тиском Німеччини і раніше зазначеними мною інтересами України, існували причини й фіскального характеру.

За даними Кредитової канцелярії, згідно угоди, з 1 млн 600 тис. крб Німеччині та Австро-Угорщині було надано 700 млн крб (по 350 млн крб кожній). Зі своїх 350 мільйонів Німеччиною було сплачено 411 млн 764 тис. 700 марок, в тому числі 180 мільйонів 3,5% дворічними серіями Державної скарбниці і 230 млн 764 тис. 700 марок готівкою, що були занесені на поточний рахунок української Державної скарбниці у Райхсбанку. З цієї суми 50 млн марок було переведено на поточний рахунок до Deutsche Bank, 50 млн марок перераховано на поточний рахунок до Dresdner Bank, а також переведено в різні місця за розпорядженням українського уряду 70 млн марок, що дало 60 млн 900 тис. крб, які було віднесено на поточний рахунок Кредитової канцелярії. На рахунку українського Державного банку, як вказано у його балансах, восени 1918 р. з'являються перші суми, отримані ним взамін карбованців, що були надані Центральним державам. Так, 23 вересня було внесено суму на 53 млн 400 тис. крб, 1 листопада ця сума зросла до 415 млн крб, а 23 листопада 1918 р. (в день останнього зведеного балансу Державного банку) вона становила 527 млн 352 тис. карбованців.

Видача української валюти Німеччині та Австрії здійснювалася таким чином. 8 жовтня 1918 р. Центральним державам було відкрито у Держбанку кредит на 50 млн крб. У жовтні ж їм було запропоновано замість передбачених угодою 250 млн крб лише 218 млн карбованців. Це було пов'язано з тим, що імперська друкарня в Німеччині виготовила українських грошових знаків на 1 млрд 119 млн 200 тис. крб замість 1 млрд 289 млн крб, тобто на 13% менше, ніж

було умовлено. 9 листопада 1918 р. Центральні держави отримали право на придбання лише 159 млн 250 тис. крб (замість 250 млн крб), через те, що у жовтні німецька друкарня виготовила замість 3 млрд 453 млн 950 тис. крб лише 2 млрд 199 млн 335 тис. крб (на 36,3% менше). У цей час в Німеччині вирувала революція, і німці вимагали видачі всієї суми, що й було задоволено Міністерством фінансів з умовою, що суму, якої не вистачало, буде вираховано з наступних місяців. У листопаді 1918 р. Австрією та Угорщиною було взято 19 млн крб, у грудні Віднем було запрошено 62 млн крб, але з якихось причин отримано не було. Німеччиною в листопаді було взято 156 млн крб, в грудні 1918 р. – 62 млн крб, а на січень 1919 р. нею запрошувалося 100 млн карбованців.

У грудні 1918 р. німецьке командування в Україні отримало від останньої 45 млн крб для охорони банків від повстанців, однак окупаційні війська відмовлялися виконувати це завдання (наприклад, було розграбовано полтавське відділення Державного банку). У зв'язку з цим уряд гетьмана заявив верховному окупаційному командуванню, що Україна вимушена буде відмовити йому у видачі грошей і, зокрема, буде припинено видачу вже обумовлених 180 млн карбованців. Австро-угорський міністр закордонних справ О. Чернін у своїх спогадах зазначив, що через вищевказані фінансові угоди Німеччина та Австро-Угорщиною таким чином отримали 644 млн карбованців. Л. Неманов, який у 1919 р. мав можливість користуватися документами українського Міністерства фінансів у Києві під час денікінської окупації, зі свого боку підрахував, що якщо приймати всі зафіксовані суми як надані, то можна зробити висновок, що Україна надала Центральним державам 730 млн крб. Сама вона отримала лише 70 млн марок і 180 млн крон, а 341 млн марок було імібілізовано у німецьких банках в серіях та готівкою. Крім того Центральні держави так і не повернули Україні борг у 200 млн крб за цукор та імібілізованих 520 млн крон у австро-німецьких банках [17, с. 93–94].

У торгівлі України з державами Центрального блоку експорт переважав над імпортом (активне торгове сальдо), головну масу якого складали продовольчі товари. З них, в загальному, як повідомляв австрійський посол у Києві граф Й. Форґач до Міністерства закордонних справ у Відень, з квітня по листопад 1918 р. Центральними державами в Україні було закуплено і вивезено 113 тис. 421 тону зерна та хлібопродуктів, харчових продуктів у кількості (до Німеччини): масло – 3.329.403 кг; олія (харчова) – 1.802.847 кг; сир – 420.818 кг; риба – 1.213.961 кг; яловичина – 105.542 туші; коні – 96.976 голів; м'ясо (в консервах) – 2.927.439 кг; цукор – 66.809.869 кг; яйця – 75.200 скринь; різне – 27.385.095 кг [4, с. 353–396]. З цього 30 тис. 757 вагонів вивезено законно і 15 тис. вагонів по за ним, з чого до Австро-Угорщини було вивезено продуктів 13 тис. 037 вагонів на суму у 450 млн крон. Україною до Центральних держав поставлялися і сировинні

матеріали, однак доля їх в експорті була мізерною. Певна ж кількість сировини навіть імпортувалася (вугіль, нафта, газ). Закуповувалися Україною також папір, ліки, вироби машинобудування та хімічної промисловості тощо.

У свою чергу Німеччина та Австро-Угорщина, через виснаженість власної індустрії, яка з останніх можливостей працювала на потреби військові обох країн, також не були в силах виконати свої зобов'язання. Наприклад Німеччина до жовтня 1918 р. відправила до України 21 тис. 428 вагонів вугілля при зобов'язанні у 19 млн. пудів (315 тис. тон) та лише одну тисячу 651 машину... Австро-Угорщина експортувала ще менше, лише 700 вагонів солі, 25 вагонів емальованого посуду тощо. Не спромоглися ці держави надати Україні й 500 тис. пудів нафти та 40 тис. пудів гасу [4, с. 353–396].

14 грудня 1918 р. Гетьманат припинив своє існування. Правда, його міжнародні фінансові транзакції не залишилися безплідними. В архівах Райхсбанку зберігся документ, який вказує на загальну суму українських авуарів, які в ньому було розміщено внаслідок фінансових угод Української Держави з Німеччиною від 15 травня та 10 вересня 1918 р., станом на 14 січня 1919 р. Їхня загальна сума становила 452 млн 945 тис. німецьких марок, яку Райхсбанк округлив до 453 млн марок. З них: 2 млн 065 тис. марок складала 4,5% активи, 3 млн 340 тисяч – дворічні 4,5% цінні папери, 239 млн 802 тисячі – 3,5% активи, 187 млн 200 тисяч – дворічні 3,5% цінні папери, 20 млн 067 тисяч – 3,5% активи, 466 тисяч – рахунок Кредитової канцелярії українського Міністерства фінансів і 5 тисяч марок знаходилося на рахунку гетьманського посла в Берліні барона Ф. Штейнгеля [20, с. 5]. Суми ці становили й становлять фактично державний борг Німеччини Україні.

На початку 1919 р. ці рахунки, всупереч нормам міжнародного права і німецького законодавства, були заморожені Німеччиною, факт чого міг бути оскарженим відповідно уповноваженими представниками Директорії як правонаступниці державної влади в Україні. Такого кроку урядом УНР з різних причин зроблено не було. Німецька ж влада відмовлялася від взятих на себе за Гетьманату зобов'язань, мотивуючи таку позицію відсутністю в Україні єдиної державної влади й існуванням в ній одразу кількох національних урядів.

Свого часу, 15 жовтня 1920 р. П. Скоропадський в інтерв'ю швейцарській «La Gazette de Lousanne» (№287) заявив, що наприкінці 1918 р. гетьманська Україна була забезпечена грошовою масою у більш як 4 мільярди в закордонній валюті, які можна кваліфікувати як офіційні міжнародні валютні запаси Української Держави, що були накопичені також і завдяки вищевказаним міжнародним фінансовим угодам.

У свою чергу, харківський радянський уряд України на чолі з Х. Раковським з березня 1919 р. три роки висував власні претензії на українські (гетьманські) авуари в Райхсбанку, допоки конференцією у Рапалло (незважаючи на вимоги делегації УСРР, яку проте не підтримала делегація

РСФРР) не було внаслідок підписаного радянсько-німецького договору, зафіксовано відмову від взаємних домагань. Х. Раковський все ж домогся виводу питання українських авуарів за межі Рапалльського договору, але усунення цього діяча з посади голови українського радянського уряду і включення України до складу СРСР у грудні 1922 р. тоді надовго зняло його з порядку денного української політики.

Таким чином, у фінансово-економічній сфері Берестейський договір і прийняті в його продовження угоди для УНР виявилися лише формальністю, для Німеччини та Австро-Угорщини ж – юридичним приводом для встановлення нових власних пріоритетів в економічних взаєминах з Україною. Його фінансово-економічні статті, на перший погляд загалом сприятливі для України, були апіорі нездійсненними, чого не передбачили делегати Центральної Ради через відсутність досвіду та належної кваліфікації. Як наслідок – неминучий перегляд умов співпраці з Німеччиною та Австро-Угорщиною після початку наступу їхніх військ на територію України. Політика романтизму, сповідувана молодими соціалістичними лідерами Центральної Ради, показала свою нежиттєздатність в суворих умовах світової війни та міжнародної політики, в тому числі й у фінансово-економічній галузі. Реалії виявилися складнішими та, на жаль, фатальними для уряду Центральної Ради.

Міжнародні ж фінансово-економічні й торговельні угоди Української Держави (уряду гетьмана П. Скоропадського) не можна оцінювати однозначно, не враховуючи комплексу внутрішніх українських фінансово-економічних і політичних труднощів, що склалися в країні влітку–восени 1918 року, поза міжнародною військово-політичною і соціально-економічною ситуацією. Здебільшого ці договори та угоди були кроком й діями в рамках максимуму обмежень можливого, яких вимагали торговельно-економічні й фінансові інтереси держави та, водночас, дозволяли військово-політичні обставини з огляду на силовий австро-угорський й, передусім, німецький чинники dokonаної історичної дійсності.

Список використаних джерел

1. ВДАЧОН. – Ф.344. – Оп.1. – Спр.198.
2. Там само. – Оп.3. – Спр.1.
3. Гай-Нижник, ПП., 2017. 'Взаємини України з Францією і Великою Британією за Центральної Ради (1917–1918 рр.): становлення і розлад', *Гілея*, Вип. 124 (№9).
4. Гай-Нижник, П., 1997. 'Торгівельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р.', *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*, Т.2, К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.
5. Гай-Нижник, П., 2004. 'Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.)', Київ.
6. Дацків, ІБ., 2010. 'Дипломатія українських національних урядів у захисті державності 1917–1923 рр.' Дис. ... доктора історичних наук, спец. 07.00.02 – Всесвітня історія, К.: Дипломатична академія України при МЗС України.
7. *Державний Вістник*, 1918, 31 жовтня.
8. 'Докладъ начальнику операціоннаго отдѣльня германскаго восточнаго фронта о положеніи дѣль на Украинѣ въ Мартѣ 1918 года', 1991, *Архив русской революции*, Т.1, М.

9. Дорошенко, Д., 1930. 'Історія України 1917–1923 pp.', Т.1, Ужгород.
10. Дорошенко, Д., 1954. 'Історія України, 1917–1923', Т.2, Нью-Йорк: Булава.
11. Дорошенко, Д., 2007. 'Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки)', К.
12. *Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины*, 1918, 12 августа.
13. *Киевская мысль*, 1918, 29 апреля.
14. Коваль, ВВ., 2002. 'Брест–Литовська конференція 1918 р.: діяльність делегації УНР по укладенню мирного договору з державами Четверного союзу': Автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02, К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.
15. Курасв, ОО., 2006. 'Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918)', К.
16. Нагаєвський, І., 1993. 'Історія Української держави двадцятого століття', К.: *Український письменник*.
17. Неманов, ЛМ., 1919. 'Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.)', К.
18. *Нова Рада*, 1918, 22 лютого.
19. *Нова Рада*, 1918, 24 лютого.
20. Перепадя, В., 1996. 'Валютный запас УНР: воспоминания о будущем?', *Зеркало недели*, 23 августа.
21. Притуляк, П., 1997. 'Економічний договір УНР з Німеччиною та Австро–Угорщиною 1918 р.', *Український історичний журнал*, №1.
22. *Робітничка газета*, 1918, 15 березня.
23. *Робітничка газета*, 1918, 16 березня.
24. *Робітничка газета*, 1918, 19 березня.
25. Скоропадський, П., 1995. 'Спогади (кінець 1917 – грудень 1918)', Київ: Філадельфія.
26. Федюшин, О., 2007. 'Украинская революция. 1917–1918', М.
27. *ЦДАВО України*, Ф.1063, Оп.1, Спр.1.
28. Там само, Ф.1063, Оп.1, Спр.6.
29. Там само, Ф.1063, Оп.1, Спр.7.
30. Там само, Ф.1063, Оп.2, Спр.2.
31. Там само, Ф.1064, Оп.1, Спр.15.
32. Там само, Ф.1064, Оп.1, Спр.32.
33. Там само, Ф.1064, Оп.1, Спр.35.
34. Там само, Ф.1092, Оп.6, Спр.2.
35. Там само, Ф.1115, Оп.1, Спр.1.
36. Там само, Ф.1118, Оп.1, Спр.38.
37. Там само, Ф.1509, Оп.5, Спр.8.
38. Там само, Ф.2199, Оп.1, Спр.25.
39. Там само, Ф.2199, Оп.1, Спр.27.
40. Там само, Ф.2592, Оп.1, Спр.65.
41. Там само, Ф.3690, Оп.1, Спр.17.
42. Там само, Ф.3766, Оп.2, Спр.17.
43. Чернин, О., 1923. 'В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных дел', М.; Пг.: *Гиз*.
44. Чикаленко, С., 1932. 'Уривки з моїх споминів за 1917 р.', Прага.
45. Шелухин, С., 1992. 'Україна – назва нашої землі з найдавніших часів', Дрогобич.
46. Horak, S., 1988. 'The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918', New-York: *Columbia University Press*.
47. T.2, K.: *Instytut ukrai'ns'koi' arheografii' ta dzhereleznavstva im. M. S. Grushevs'kogo NAN Ukrai'ny*.
48. Gaj-Nyzhnyk, P., 2004. 'Finansova polityka urjadu Ukrai'ns'koi' Derzhavy Get'mana Pavla Skoropads'kogo (29 kvitnja – 14 grudnja 1918 r.) (Financial Policy of the Government of the Ukrainian State of Hetman Pavlo Skoropadsky (April 29 – December 14, 1918)', Kyi'v.
49. Dackiv, IB., 2010. 'Dyplomatiya ukrai'ns'kyh nacional'nyh urjadiv u zahysti derzhavnosti 1917–1923 rr. (Diplomacy of the Ukrainian national governments in the defense of statehood 1917–1923)' Dys. ... doktora istorychnykh nauk, spec. 07.00.02 – Vsesvitnja istorija, K.: *Dyplomatychna akademija Ukrai'ny pry MZS Ukrai'ny*.
50. *Derzhavnyj Vistnyk*, 1918, 31 zhovtnja.
51. 'Doklad# nachal'niku operacionnago otd#nija germanskago vostochnago fronta o polozhenii d#l# na Ukrain# v# Mart# 1918 goda (Report to the head of the Operational Department of the German Eastern Front regarding the situation in Ukraine in March 1918)', 1991, *Arhiv ruskoj revoliucii*, T.1, M.
52. Doroshenko, D., 1930. 'Istoriya Ukrai'ny 1917–1923 rr. (History of Ukraine 1917–1923)', T.1, Uzhgorod.
53. Doroshenko, D., 1954. 'Istoriya Ukrai'ny, 1917–1923 (History of Ukraine, 1917–1923)', T.2, N'ju-Jork: *Bulava*.
54. Doroshenko, D., 2007. 'Moi' spomyny pro nedavnye mynule (1914–1920 roky) (My memories of the recent past (1914–1920))', K.
55. *Izvestija Sojuza promyshlennosti, trgovli, finansov i sel'skogo hozjajstva Ukrainy*, 1918, 12 avgusta.
56. *Kievskaja mysl'*, 1918, 29 aprelja.
57. Koval', VV., 2002. 'Brest–Lytovs'ka konferencija 1918 r.: dijal'nist' delegacii' UNR po ukladennju myrnogo dogovoru z derzhavamy Chetvernogo sojuza (Brest–Litovsk conference of 1918: activities of the delegation of the UPR to conclude a peace treaty with the states of the Fourth Alliance): Avtoreferat dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.02, K.: *Instytut ukrai'ns'koi' arheografii' ta dzhereleznavstva im. M. S. Grushevs'kogo NAN Ukrai'ny*.
58. Kurajev, OO., 2006. 'Ukrai'ns'ka problema u polityci Berlina ta Vidnja u Pershij svitovij vijni (1914–1918) (The Ukrainian Problem in the Politics of Berlin and Vienna in the First World War (1914–1918))', K.
59. Nagajevs'kyj, I., 1993. 'Istoriya Ukrai'ns'koi' derzhavy dvadcatjatoho stolittja (History of the Ukrainian state of the twentieth century)', K.: *Ukrai'ns'kyj pys'mennyk*.
60. Nemanov#, LM., 1919. 'Finansovaja politika Ukrainy (7 nojabrja 1917 – 4 fevralja 1919 g.) (The financial policy of Ukraine (November 7, 1917 – February 4, 1919))', K.
61. *Nova Rada*, 1918, 22 ljutogo.
62. *Nova Rada*, 1918, 24 ljutogo.
63. Perepadja, V., 1996. 'Valjutnyj zapas UNR: vospominanija o budushhem? (Foreign exchange reserves of the UPR: memories of the future?)', *Zerkalo nedeli*, 23 avgusta.
64. Prytuljak, P., 1997. 'Ekonomichnyj dogovor UNR z Nimechchynoj ta Avstro–Ugorshhynoj 1918 r. (Economic agreement of the UNR with Germany and Austria–Hungary in 1918)', *Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal*, №1.
65. *Robitnycha gazeta*, 1918, 15 bereznja.
66. *Robitnycha gazeta*, 1918, 16 bereznja.
67. *Robitnycha gazeta*, 1918, 19 bereznja.
68. Skoropads'kyj, P., 1995. 'Spogady (kinec' 1917 – gruden' 1918) (Memories (end of 1917 – December 1918))', Kyi'v; Filadel'fija.
69. Fedjushin, O., 2007. 'Ukrainskaja revoliucija. 1917–1918 (Ukrainian revolution. 1917–1918)', M.
70. *CDAVO Ukrai'ny*, F.1063, Op.1, Spr.1.
71. Там само, F.1063, Op.1, Spr.6.
72. Там само, F.1063, Op.1, Spr.7.
73. Там само, F.1063, Op.2, Spr.2.
74. Там само, F.1064, Op.1, Spr.15.
75. Там само, F.1064, Op.1, Spr.32.
76. Там само, F.1064, Op.1, Spr.35.
77. Там само, F.1092, Op.6, Spr.2.
78. Там само, F.1115, Op.1, Spr.1.
79. Там само, F.1118, Op.1, Spr.38.
80. Там само, F.1509, Op.5, Spr.8.
81. Там само, F.2199, Op.1, Spr.25.
82. Там само, F.2199, Op.1, Spr.27.

References

1. *VDACHON*. – F.344. – Op.1. – Spr.198.
2. Там само. – Op.3. – Spr.1.
3. Gaj-Nyzhnyk, PP., 2017. 'Vzajemyny Ukrai'ny z Francijeju i Velykoju Brytaniijeju za Central'noi' Rady (1917–1918 rr.): stanovlennja i rozlad (Relations between Ukraine and France and the United Kingdom in the Central Rada (1917–1918): Becoming and Disorder)', *Gileja*, Vyp.124 (№9).
4. Gaj-Nyzhnyk, P., 1997. 'Torgivel'no-promyslova polityka urjadu Ukrai'ns'koi' Derzhavy Get'mana Pavla Skoropads'kogo 1918 r. (The commercial and industrial policy of the Government of the Ukrainian State Hetman Pavlo Skoropadskyi 1918)', *Naukovi zapysky. Zbirnyk prac' molodyh vchenyh ta aspirantiv*,

40. Tam samo, F.2592, Op.1, Spr.65.
41. Tam samo, F.3690, Op.1, Spr.17.
42. Tam samo, F.3766, Op.2, Spr.17.
43. Chernin, O., 1923. 'V dni mirovoj vojny. Vospominanija byvshego avstrijskogo ministra inostrannyh del (In the days of world war. Memories of the former Austrian Foreign Minister)', M.; Pg.: *Giz*.
44. Chykalenko, Je., 1932. 'Uryvky z moi'h spomyniv za 1917 r. (Excerpts from my remembrance for 1917)', Praga.
45. Sheluhyn, S., 1992. 'Ukrai'na – nazva nashoi' zemli z najdavnishyh chasiv (Ukraine is the name of our land since ancient times)', Drogobych.
46. Horak, S., 1988. 'The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918', New-York: *Columbia University Press*.

* * *